

Τὸ νέον τοῦτο ἔργον τῶν Ἱταλῶν ἀρχαιολόγων, δι' οὗ διευκρινίζεται πλήρως τὸ ἀπὸ πάσης πλευρᾶς σπουδαῖον μνημεῖον τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Θεοδοσίου καὶ προσφέρεται νέον ὕλικὸν μωσαϊκῶν, ἀποτελεῖ ἐξαίρετον συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης οὐχὶ μόνον τοῦ Μιλάνου ἀλλὰ καὶ γενικώτερον τῆς τόσον ἑλλιπῶς γνωστῆς παλαιοχριστιανικῆς τέχνης.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

V. Laurent, *Documents de Sigillographie. La collection C. Orghidan (Bibliothèque byzantine, Documents I). Paris (Presses universitaires de France). 1952.*

Ὁ πατὴρ V. Laurent εἶναι πρὸ πολλοῦ γνωστὸς ὡς διακεκριμένη ἀθηνεΐα ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν μολυβδοβούλλων, τῶν ὁποίων τώρα ἐτοιμάζει τὸ Corpus. Τὸ ὑπὸ κρίσιν βιβλίον ἀποτελεῖ συμβολὴν πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπόν, εἶναι δὲ πλήρης περιγραφικὸς κατάλογος συλλογῆς ἐξ 691 σφραγίδων τοῦ τὸ 1944 ἀποθανόντος ἀρμενικῆς καταγωγῆς Ρουμάνου βιομηχάνου Κωνσταντίνου Ὁργιδάν. Ἡ ἐργασία τοῦ πατρὸς Laurent εἶναι ἰδιαιτέρως εὐπρόσδεκτος διότι ἡ συλλογὴ τοῦ Ὁργιδάν εἶναι πλέον ἀπρόσιτος εἰς τοὺς ἐπιστήμονας τῆς Δύσεως.

Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος συλλογὴ δὲν εἶναι βεβαίως πρώτης τάξεως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ποιότητα καὶ διατήρησιν τῶν σφραγίδων, τοῦτο ὅμως δὲν μειώνει τὴν ἀξίαν των ὡς ἱστορικῶν στοιχείων. Εἶναι πολὺ κατωτέρα τῆς συλλογῆς τοῦ Howland Show τῆς ἐναποκειμένης εἰς Dumbarton Oaks, ἥτις ἀποτελεῖται ἀπὸ 2400 περίπου σφραγίδας, καὶ μεταξὺ ἄλλων περιλαμβάνει μίαν ὥραιότατην τοῦ πατριάρχου Φωτίου. Μία ἄλλη μεγάλη συλλογὴ, τῆς ὁποίας οὔτε ἡ ἔκτασις οὔτε τὸ περιεχόμενον εἶναι γνωστὰ, εἶναι ἡ τοῦ μακαρίτου Θωμᾶ Whittemore, ἐναποκειμένη τώρα εἰς τὸ Fogg Museum ἐν Boston, Mass.

Ἡ ἐργασία τοῦ πατρὸς Laurent εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ὑποδειγματικῆς. Αἱ σφραγίδες διαιροῦνται ἀναλόγως πρὸς τὸν βαθμὸν ἢ τὸ ἀξίωμα τῶν κατόχων των. Ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἡ αὐλή του, αἱ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ ὑπηρεσίαι, ἡ Ἐκκλησία κ.τ.λ. Εἰς τὸ τέλος παρατίθενται σφραγίδες αἵτινες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθοῦν εἰς μίαν ἀπὸ τὰς κατηγορίας αὐτάς, ὡς π.χ. αἱ φέρουσαι ἀπλῶς οἰκογενειακὸν ἢ χριστιανικὸν ὄνομα, μονόγραμμα, κ.τ.λ. Ὑπάρχουν νομίζω μερικαὶ ἀβλεψίαι εἰς τὴν ταξινόμησιν. Οὕτω π.χ. ὕπατοι ἀναφέρονται εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τοῦ παλατίου (ἀρ. 85–89), καὶ ἔπειτα ἐμφανίζονται πάλιν ὑπὸ τὴν διαίρεσιν «Appellations et fonctions diverses»

(ἀρ. 278–280). Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν ἀσκηρῆτις (ἀρ. 59–67 καὶ πάλιν 264).

Ὅλαι αἱ σφραγίδες αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς καλὴν κατάστασιν δημοσιεύονται εἰς φωτογραφικὸν ἀντίτυπον. Αὗται κατατάσσονται κατ' ἀριθμὸν (1–689). Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἕδῳ μιὰ μικρὰ ἀβλεψία, διότι ἔπειτα ἀπὸ τὸν ἀρ. 689 ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ 395, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ πάλιν εἰς τὸ 34. Ἀπὸ τὴν ἀποψιν τῆς σιγίλλογραφίας ἡ φωτογραφικὴ μέθοδος δὲν δύναται ἀτυχῶς νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰ ἰχνογραφικὰ σχέδια, καὶ ὁ ἀναγνώστης ὁ ὁποῖος ἀμφιβάλλει περὶ τῆς ὀρθότητος μιᾶς ἀναγνώσεως ἢ ἀποκαταστάσεως βεβαίως ἀπογοητεύεται ἀνατρέχων εἰς τοὺς πίνακας φωτογραφιῶν.

Δὲν εἶναι ὅμως ὀρθὸν νὰ μὴ τονισθῇ ἡ πολύτιμος ἀξία τοῦ λαμπροῦ αὐτοῦ ἔργου. Οἱ εἰδικοὶ θὰ εὗρουν εἰς αὐτὸ μέγα ποσὸν νέου ὕλικου : ἄγνωστα ἀξιώματα, ἀσυνήθεις συνδυασμοὺς ὀφφικίων, ὀνόματα μοναστηρίων, κ.τ.λ. Εἶναι ἐπίσης ὑψίστης ἀξίας διὰ τὴν σπουδὴν τῆς βυζαντινῆς προσωπογραφίας καὶ τῶν καταλόγων ἐπισκόπων. Εὐρίσκομεν π.χ. μολυβδόβουλλον *πραιτώρος Κωνσταντινουπόλεως* (ἀρ. 188)¹, *ἐπάρχου Θεσσαλονίκης* (ἀρ. 238), τοῦ «*ἐκ προσώπου Μώρας καὶ Φιλιππουπόλεως*» (ἀρ. 240), ἐν ἀποδιδόμενον εἰς τὸν *βασιλεοπάτορα Στυλιανὸν* (ἀρ. 42 ἀμφίβολον ὅμως), ἐν τοῦ μετέπειτα αὐτοκράτορος Νικηφόρου Βοτανειάτου, *δουκὸς Στρυμόνος καὶ Βολεροῦ*, ἡ μνεῖα τοῦ ὁποίου δέον νὰ προστεθῇ εἰς τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ ἐκλεκτοῦ βυζαντινολόγου Στ. Κυριακίδου ἐν ταῖς «*Βυζαντιναῖς Μελέταις*» του. Ἀξιοσημείωτοι ἐπίσης εἶναι αἱ δύο σφραγίδες τοῦ *παπῖα τοῦ μεγάλου παλατίου*, αἱ πρῶται τοῦ εἵδους των μέχρι σήμερον, ὧς καὶ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς ξένης καταγωγῆς ὀφφικιαλίους, π.χ. Ἰωάννην *τινα Ρῶς πρωτοβέστην* (ἀρ. 69), ἢ *Λέοντα πρωτοσπαθάριον καὶ στρατηγὸν τὸν Βούλγαρον* (ἀρ. 335), καὶ ἄλλαι πλείσται.

Λόγω τῆς ποικιλίας τῶν ὑπὸ τῶν σφραγίδων τιθεμένων προβλημάτων εἶναι βεβαίως ἀδύνατον νὰ γίνουν ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις. Καὶ εἰς τὰς ἐρμηνευτικὰς σημειώσεις του καὶ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐπιγραφῶν, ὁ πατὴρ Laurent δεικνύει τὴν καὶ πολλαχόθεν ἄλλοθεν γνωστὴν εἰς ἡμᾶς ἐμβριθειάν του καὶ βαθεῖαν γνῶσιν τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Ἡ ἀποκατάστασις τῶν ἐφθαρμένων γραμμάτων εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ τῆς λαμπρᾶ, μολονότι ὑπάρχουν ἐνίοτε μερικαὶ ἐπιφυλάξεις (π.χ. ἀρ. 12, 241, 263).

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς σφραγίδας μὲ μονογράμματα, παρατηροῦμεν ὅτι

¹ Εἶναι δύσκολον νὰ παραδεχθῇ τις τὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ λογοθέτου τοῦ πραιτωρίου, ὅστις μόλις τὴν τοῦ σπαθαρίου κατεῖχε τάξιν, ἐφ' ὅσον ὁ κτίτωρ τῆς σφραγίδος Λέων ἔχει τὴν ὑψηλὴν τοῦ μαγίστρου ἀξίαν. Πιθανὸν ὅτι ὁ Λέων ἦτο πραιτὼρ τῶν δῆμων· πραιτὼρ ἐνίοτε ὠνομάζετο καὶ ὁ ἐπαρχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

ἀτυχῶς τὰ σχέδια (πιν. LXVII – LXX) δὲν εἶναι ταξινομημένα κατ' ἀριθμητικὴν σειρὰν· ὅλα παρατίθενται ἐν τῷ αὐτῷ, ὅπερ δυσκολεύει τὰς παραπομπάς. Ἐδῶ ἐπίσης θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ γίνῃ μνεία τῆς ὑπὸ τοῦ Weigand ἀναπτυχθείσης ἀπόψεως, ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο δηλαδὴ μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ «δίστηλος» τύπος τοῦ μονογράμματος (ἐκεῖνο δηλ. τὸ ὁποῖον χαράσσεται δι' ἐνὸς M, N, H ἢ M). Κατὰ τὸν 5' αἰῶνα ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ σταυροειδοῦς τύπου (βλ. ἐν Byzantion, τ. 6 (1931), σ. 411 κῆξ., καὶ ἐν Jahrbuch d. Deutschen Archäologischen Instituts, τ. 52 (1927), σ. 129 κῆξ.). Ὁ πατὴρ Laurent χρονολογεῖ ἀρκετὰς σφραγίδας μὲ δίστηλα μονογράμματα εἰς τὸν Ζ' ἢ κατὰ τὸν Η' ἀκόμη αἰῶνα. Τὸ μονόγραμμα ἀρ. 632 δέον νομίζω νὰ ἀναγνωσθῇ «Ἐγνατίου».

Τὸ βιβλίον ἔχει ἐπὶ πλέον ἀρίστους πίνακας ὀνομάτων, πραγμάτων, ἀξιωμάτων, κ.τ.λ.

Θερμὸς ἔπαινος ἀνήκει καὶ εἰς τὸν συγγραφέα, καὶ εἰς τὸν ἐκδότην τῆς σειρᾶς Paul Lemerle διὰ τὴν πολυτελεῆ καὶ χρησιμωτάτην αὐτὴν ἔκδοσιν.

KYRIL MANGO

1. *D v o r n i k F.*, *Photius et la reorganisation de l'Academie patriarchale «Analecta Bollandiana»* 63, 1950, 108–125.
2. *G r u m e l V.*, *Un nouveau document sur la question Photienne. La lettre integrale d'Étienne V a Basile Ier «Actes du VIe congrès internationale d'études byzantines». I, Paris, 1950, 241–242.*
3. *L a u r e n t V.*, *Une fable d'Ésope dans Photius. Les trois grappes. «Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves». XI, 1951, 129–132.*
4. *R e u s s J.*, *Die Matthæus-Erklärung des Photius von Konstantinopel. «Ostkirchliche Studien», 1, 1952, 132–134.*

Εἰς τὸν προηγούμενον τόμον τῆς ΕΕΒΣ (1951, σελ. 302–305) εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τρία πρόσφατα δημοσιεύματα περὶ τοῦ Πατριάρχου Φωτίου. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐδημοσιεύθησαν τέσσαρες νέαι μελέται, ἡ ἑκθεσις τοῦ περιεχομένου τῶν ὁποίων εἶναι, νομίζω, χρήσιμος, ἐν ὅψει τοῦ ἀναζωογονηθέντος ἐνδιαφέροντος περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἐκλεκτοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς τῆς Ὁρθοδόξιας.

1. Ὁ καθολικὸς ἱερεὺς F. Dvornik, τοῦ ὁποίου τὸ μνημειῶδες ἔργον «The Photian Schism» θὰ ἀποτελέσῃ εἰς τὸ μέλλον ἀφετηρίαν νέων κατευθύνσεων διὰ τὴν μελέτην τῶν πρὸς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν σχέσεων τοῦ